

SOCIALINIŲ GRUPIŲ REGLAMENTAVIMO NEAPYKANTA MOTYVUOTŲ NUSIKALSTAMŲ VEIKŲ KONTEKSTE PROBLEMAS

Simona Venskutė

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Baudžiamosios teisės ir proceso institutas
Elektroninis paštas: sivenskute@stud.mruni.eu

Pateikta 2024 m. kovo 31 d., parengta spaudai 2024 m. gegužės 14 d.

DOI: 10.13165/JUR-24-31-1-05

Santrauka. Straipsnyje analizuojama socialinės grupės, saugomos nuo neapykantos kalbos ir neapykantos nusikaltimų, samprata. Aptariama tarptautinio reglamentavimo kaita ir jos įtaka nacionaliniam minimų nusikaltamų veikų įtvirtinimui Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse. Siekiama atsakyti į klausimą, kokiais pagrindais išskiriamos socialinės grupės turėtų būti labiausiai saugomos neapykanta motyvuotų nusikaltamų veikų kontekste ir kokios apimties diskrecijos laisvė tai nuspręsti turėtų būti suteikiama bendrosios kompetencijos teismams. Straipsnyje norima, visų pirma, ne tik palyginti Lietuvoje įtvirtintą teisinį reglamentavimą su numatytuoju kitose Europos Sąjungos valstybėse, bet ir pasiūlyti optimaliausią variantą, kaip būtų galima užtikrinti plačią socialinių grupių, kurios gali nukentėti nuo diskriminacijos ar išankstinių neigiamų nuostatų ir tapti neapykanta motyvuoto išpuolio aukomis, teisių apsaugą. Analizuojami Lietuvos ir tarptautiniai teisės aktai, aktuali teisės doktrina, teismų praktika.

Reikšminiai žodžiai: socialinė grupė; neapykantos nusikaltimai; neapykantos kalba; lygiateisiškumas; diskriminacijos draudimas.

Įvadas

Žmonių lygiateisiškumo principo užtikrinimas vis labiau globalėjančiame pasaulyje tampa iššūkiu ne tik politikams, kurie stengiasi suderinti skirtingų visuomenės grupių interesus, bet taip pat ir teisininkams, kurie tiek teisėkūros, tiek teismų praktikos formavimo srityse stengiasi, kad skirtingoms socialinėms grupėms priklausantys asmenys turėtų vienodas galimybes realizuoti savo teises ir teisėtus interesus nepriklausomai nuo to, ar jie visuomenėje sudaro mažumą, ar daugumą. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – ir Konvencija, ir EŽTK) 14 straipsnyje teigiama, kad „naudojimasis šioje Konvencijoje pripažintomis teisėmis ir laisvėmis yra užtikrinamas nepriklausomai nuo asmens lyties, rasės, odos spalvos, kalbos, religijos, politinių ar kitokių pažiūrų, tautinės ar socialinės kilmės, priklausymo tautinei mažumai, nuosavybės, gimimo ar kitais pagrindais“¹. Šis diskriminacijos draudimas įvairiomis formomis yra perkeltas ne tik į daugelį kitų tarptautinių teisės aktų, bet taip pat ir į daugelio valstybių, taip pat ir Lietuvos, nacionalinį reglamentavimą. Mūsų šalies Konstitucijos 29 straipsnis tvirtina, kad „įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms ar pareigūnams visi asmenys lygūs, o žmogaus teisių negalima varžyti ir teikti jam privilegijų dėl jo lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų pagrindu“². Vadinasi, konstituciniu lygmeniu įtvirtinama formali visų asmenų lygybė, o sykiu ir nustatomas diskriminavimo bei privilegijų draudimas. Pasak profesorės Birutės Pranevičienės, „konstitucinis visų asmenų lygybės principas determinuoja teisėkūros procesą, kreipiant jį tokia linkme, kad teisės aktuose įtvirtinti reikalavimai būtų grindžiami bendro pobūdžio nuostatomis, kurias įmanoma taikyti visiems atitinkamų teisinių santykių subjektams, nepagrįstai neišskiriant atskirų teisinių santykių dalyvių“³. Tačiau šiems reikalavimams pastaraisiais metais rimtą iššūkį meta neapykantos nusikaltimai ir neapykantos kalba.

Dėl reiškinio latentiskumo statistikos duomenys neatskleidžia tikrojo problemos masto, tačiau Europos Sąjungoje yra suprantama, kad neapykantos kalba ir neapykantos nusikaltimai daro poveikį ne tik atskiroms nusikaltimų aukoms ir jų bendruomenėms, bet ir visai visuomenei. Dėl šios priežasties, taip pat siekio užtikrinti visų asmenų lygybės prieš įstatymą principo įgyvendinimą ir garantuoti Europos Sąjungos visuomenės plioralizmą kaip vieną iš pamatinių demokratijos vertybių savo 2020 metų pranešime apie Europos Sąjungos padėtį Europos Komisijos pirmininkė Ursula von der Leyen paskelbė, kad Europos Komisija pateiks pasiūlymą į sąrašą veikų, kurias Europos Sąjunga laiko nusikaltimais, įtraukti visų formų neapykantos nusikaltimus ir neapykantą kurstančią kalbą nepriklausomai nuo

1 „Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija“, *Valstybės žinios*, 1995-05-16, Nr. 40-987.

2 „Lietuvos Respublikos Konstitucija“, *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014.

3 Birutė Pranevičienė, „Konstitucinis lygiateisiškumo principas: samprata ir institucinė lygiateisiškumo apsaugos sistema“, *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka* 12 (2014): 161.

to, ar jų dingstis yra rasė, religija, lyties ar seksualinis aspektas⁴. Akivaizdu, kad neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos užkardymas yra viena iš prioritetinių Europos Sąjungos teisėkūros krypčių.

Nors pastaraisiais metais tiek nacionaliniu, tiek tarptautiniu lygmeniu neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų problematikai skiriama vis daugiau dėmesio tiek praktinėse, tiek mokslinėse diskusijose, tačiau temos analizė įvairiuose šaltiniuose, galima sakyti, yra fragmentiška, t. y. įprastai tyrimų autoriai savo darbus skiria itin siaurai potemei, dažniausiai vienam konkrečiam klausimui. Neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos apraiškas, priežastis, jų tyrimo aktualijas ir tendencijas Lietuvoje nagrinėjo V. Čigrin, I. Isokaitė, I. Balsiūnaitė, K. Kačerginaitė, L. Biekša, A. Gutauskas, Ž. Navickienė, D. Murauskienė, R. Jurka, J. Zajančkauskienė⁵ ir kiti. Reikia pastebėti, kad nuo kai kurių šių mokslinių tyrimų jau yra praėjęs gana netrumpas laiko tarpas, kiti buvo skirti apibendrintai informacijai pateikti arba akcentuoti klostantis probleminės situacijos. Tiesa, pastaraisiais metais buvo parengta keletas kompleksinių tyrimų neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos klausimais, tačiau jie buvo skirti praktiniam taikymui ir pareigūnų rengimui dirbti minėtų nusikalstamų veikų srityje, o ne mokslinei socialinio reiškinio analizės pusei⁶. Užsienio autorių moksliniai darbai⁷ yra skirti platesnei neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų analizei, tačiau jie labiau nukreipti į kriminologinius reiškinio aspektus (neapykantos motyvo vystymosi raidą, neapykantos nusikaltimų aukoms būdingus bruožus, kaltininkų klasifikacijas ir kt.) ir suteikia mažai naudingos informacijos, taip pat ne visada padeda

- 4 „Komisijos komunikatas Europos Parlamentui ir Tarybai. Įtraukesnė ir geresnė apsaugą užtikrinanti Europa: į ES nusikaltimų sąrašą įtraukiama neapykantos kalba ir neapykantos nusikaltimai“, 2021 m. gruodžio 9 d. COM(2021) 777 final, Infoplex, 1–2, žiūrėta 2024 m. kovo 17 d., <https://www.infoplex.lt/teise/default.aspx?id=1929&crd=1257111&q=7028506>.
- 5 Viačeslav Čigrin, „Neapykantos nusikaltimai: aktualijos ir tendencijos“, *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka* 9 (2013): 73–91; Indrė Isokaitė, „Ekonominio nuosmukio poveikis neapykantos veikų tendencijoms“, *Teisė* 94 (2015): 189–203; Ieva Balsiūnaitė, „Neapykantos kalbos raiška Lietuvos interneto dienraščių publikacijose apie pabėgėlius“, *Žurnalistikos tyrimai* 11 (2016): 78–102; Klaudija Kačerginaitė ir Laurynas Biekša, „Neapykantos kurstymo kvalifikavimas tarptautinėje ir nacionalinėje praktikoje“, *Jurisprudencija* 28, 2 (2021): 405–429; Aurelijus Gutauskas ir Žaneta Navickienė, „Neapykantos nusikaltimai ir neapykantos kalba: kur prasideda ir kur baigiasi saviraiškos laisvės ribos?“, *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka* 29 (2022): 74–92; Dovilė Murauskienė, Raimundas Jurka ir Jolanta Zajančkauskienė, „The Instigation of Hatred: Questions of Legal Evaluation and Procedural Issues“, *Entrepreneurship and Sustainability Issues* 8, 2 (2020): 896–913.
- 6 Karolina Mikša ir Monika Guliakaitė, *Neapykantos nusikaltimai ir neapykantos kalba: situacijos Lietuvoje apžvalga* (Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2020); *Baudžiamosios atsakomybės už neapykantos nusikaltimus ir neapykantą kurstančias kalbas taikymo atvejų analizės ataskaita* (Vilnius: Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija, 2019); *Institucinis atsakas į neapykantos kalbos reiškinį Lietuvoje: nepriklausoma apžvalga* (Vilnius: Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba ir Žurnalistų etikos inspektorius tarnyba, 2019).
- 7 Jose I. Navarro, Esperanza Marchena ir Inmaculada Menacho, „The Psychology of Hatred“, *The Open Criminology Journal* 6 (2013): 10–17; Jack Levin ir Jack McDevitt, *Hate Crimes: The Rising Tide of Bigotry and Bloodshed* (New York: Springer Science+Business Media, LLC, 1993); Paul Iganski ir Jack Levin, *Hate Crime: A Global Perspective* (New York, London: Palgrave, 2015); Barbara Perry, *In the Name of Hate: Understanding Hate Crimes* (London: Routledge, 2001); Mark A. Walters, „A General Theories of Hate Crime? Strain, Doing Difference and Self Control“, *Critical Criminology* 19, 4 (2011): 313–330; Neil Chakraborti ir Jon Garland, *Hate Crime. Impact, Causes and Responses* (London: Sage, 2009); kt.

išvystyti nuodugnesnę diskusiją kalbant apie Lietuvos nacionalinio reglamentavimo įvertinimą.

Dėl ribotos straipsnio apimties darbo autorė taip pat nepretenduoja pateikti išsamaus (kompleksinio) mokslinio neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos tyrimo, tačiau straipsnyje bus analizuojamas kol kas nei užsienio, nei Lietuvos autorių darbuose dar neaptartas socialinių grupių išskyrimo neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų kontekste klausimas. Šiame straipsnyje keliama nekokybiško įstatymo, kuris įtvirtina ribotą neapykantos pagrindų sąrašą, problema, trukdanti ginti asmenų, patiriančių šališkumo ir išankstinio nusistatymo pasekmes, tačiau nepatenkančių į įstatymų leidėjo įtvirtintą saugomų grupių ratą, teisėtus interesus baudžiamosios teisės priemonėmis. Dėl šios priežasties straipsnio objektu yra pasirinktas Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse įtvirtinto socialinių grupių, į kurių lygiateisiškumą kėsinama neapykantos nusikaltimais ar neapykantos kalba, sąrašo optimalumas. Šio straipsnio tikslas yra atskleisti socialinės grupės kaip neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų sudėties požymio turinį ir išanalizuoti, ar Lietuvos baudžiamajame įstatyme įtvirtintas reglamentavimas, kuris turi būti orientuotas į visų visuomenės narių gerovės, įtraukiant ir teisių apsaugą, užtikrinimą, atitinka jam keliamus tikslus. Aptartą tikslą pasiekti turi padėti šie uždaviniai: 1) įvertinti, ar šiuo metu galiojantis reglamentavimas atitinka tarptautinių teisės aktų reikalavimus; 2) nustatyti, ar šiuo metu galiojančiame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse įtvirtintas neapykantos pagrindų sąrašas atitinka visų socialinių grupių interesus; 3) surasti patį geriausią baudžiamojo įstatymo pakeitimo variantą, kuris padėtų užtikrinti plačiausio skirtingų socialinių grupių rato interesų apsaugą.

Šiame darbe taikyti teoriniai tyrimo metodai: istorinis lyginimasis metodas padėjo atskleisti, kaip tarptautinis reguliavimas paveikė nacionalinio baudžiamajame įstatyme įtvirtinto reglamentavimo, skirto neapykanta motyvuotoms nusikalstamoms veikoms, kaitą; analizės metodas padėjo atskleisti pagrindinius šiuo metu galiojančio reglamentavimo probleminius aspektus; alternatyvų metodas buvo pasitelktas siekiant pasiūlyti galimus variantus, kaip, keičiant baudžiamąjį įstatymą, užtikrinti teisių apsaugą kuo platesniam pažeidžiamų socialinių grupių ratui; taikant lyginamąjį ir analizės metodus buvo vertinama ir derinama informacija, gauta iš skirtingų šaltinių, o apibendrinimo metodas padėjo suformuluoti tyrimo išvadas.

1. Nacionalinio reglamentavimo pokytis ir tarptautinio reguliavimo įtaka jam

Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau – ir EŽTT) savo praktikoje yra konstatavęs, kad tais atvejais, kai veikos, sudarančios sunkius nusikaltimus, yra nukreiptos prieš asmens fizinį ar psichinį vientisumą, tik veiksmingi baudžiamosios teisės mechanizmai gali

užtikrinti tinkamą apsaugą ir būti atgrasančiu veiksniu⁸. EŽTT taip pat pripažino, kad tiesioginiams žodiniams išpuoliams ir grasinimams fiziniu susidorojimu, kurių pagrindą sudaro diskriminacinis požiūris, reikia taikyti baudžiamosios teisės priemones⁹. Akcentuotina, kad toks požiūris Lietuvos nacionaliniame reglamentavime yra įtvirtintas nuo pat Baudžiamojo kodekso įsigaliojimo dienos. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – ir Baudžiamasis kodeksas, ir BK) 170 straipsnio, įsigaliojusio nuo 2003 m. gegužės 1 d., 1 dalyje buvo numatyta baudžiamoji atsakomybė už tyčiojimąsi, niekinimą, neapykantos skatinimą ar kurstymą diskriminuoti žmonių grupę ar jai priklausančių asmenų viešais pareiškimais žodžiu, raštu ar panaudojant visuomenės informavimo priemonę dėl *lyties, seksualinės orientacijos, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų*. To paties straipsnio 2 dalyje buvo numatyta baudžiamoji atsakomybė už viešą kurstymą smurtauti, fiziškai susidoroti su žmonių grupe ar jai priklausančiu asmeniu, taip pat už finansavimą ar kitokį materialų tokios veiklos rėmimą, įstatymų leidėjui išskiriant saugomas socialines grupes tais pačiais pagrindais, kokie įtvirtinti ir pirmoje dalyje. Tiesa, reikia pabrėžti, kad tokio teisinio reguliavimo įtvirtinimą nacionaliniame baudžiamajame įstatyme nulėmė tarptautinių teisės aktų įtaka. Taigi šiame straipsnio skyriuje bus aptariami tarptautiniai, o ypač Europos Sąjungos, teisės aktai, kuriuose *inter alia* yra išskirtos socialinės grupės, kurioms reikia įstatymų teikiamos apsaugos neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų kontekste, kad būtų galima įvertinti šių teisės aktų įtaką Lietuvos nacionalinio reglamentavimo kaitai ir spręsti, ar šiuo metu galiojantis reguliavimas geriausiai atitinka visų socialinių grupių apsaugos poreikį.

Situacijos apie neapykantos nusikaltimus ir neapykantos kalbą Lietuvoje apžvalgoje nurodoma, kad neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos samprata Lietuvos teisinėje sistemoje formavosi ganėtinai ilgą laiką. Tam tiesioginės įtakos turėjo tarptautinių organizacijų rekomendacijos ir pagrindiniai dokumentai, reglamentuojantys kovos su neapykantos nusikaltimais būdus¹⁰. Lietuva yra ratifikavusi ar įsipareigojusi įgyvendinti keletą tarptautinės teisės dokumentų, susijusių su diskriminacijos panaikinimu ir neapykantos kurstymo bei neapykantos nusikaltimų kriminalizavimu; vienas iš jų – 1965 m. Jungtinių Tautų konvencija dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo¹¹. Lietuvoje ši konvencija buvo ratifikuota 1998 metais, o jos 4 straipsnis įpareigoja „valstybes dalyves imtis neatidėliotinių ir veiksmingų priemonių prieš bet kokią rasinės ar tam tikros odos spalvos ar tautybės diskriminacijos kurstymą ar diskriminacinius veiksmus, be kita ko, baudžiamuoju

8 „ECHR, *Identoba and Others v. Georgia*, Application no. 73235/12, 12 May 2015“, žiūrėta 2024 m. vasario 18 d., <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-154400>.

9 „ECHR, *Király and Dömötör v. Hungary*, Application no. 10851/2013, 17 January 2017“, žiūrėta 2024 m. vasario 18 d., <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-170391>; „ECHR, *Alković v. Montenegro*, Application no. 66895/10, 5 December 2017“, žiūrėta 2024 m. vasario 18 d., <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-179216>.

10 Karolina Mikša ir Monika Guliakaitė, *Neapykantos nusikaltimai ir neapykantos kalba: situacijos Lietuvoje apžvalga* (Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2020), 10.

11 „Tarptautinė konvencija dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo“, *Valstybės žinios*, 1998-12-09, Nr. 108-2957.

įstatymu drausti idėjų, pagrįstų rasiniu pranašumu ar neapykanta, platinimą“. Matyti, kad šis tarptautinis dokumentas pirmiausia buvo orientuotas į socialinių grupių, išskiriamų rasės, odos spalvos ir / ar tautybės pagrindu, apsaugą. Dar anksčiau, t. y. 1991 metais, Lietuva buvo ratifikavusi 1966 metais priimtą Tarptautinį pilietinių ir politinių teisių paktą¹², kuris įtvirtino kur kas išsamesnį diskriminacijos pagrindų draudimą ir siekė suteikti platesnį apsaugos spektrą socialiai pažeidžiamoms grupėms. Šio paktą 20 straipsnyje nurodoma, kad kiekvienas tautinės, rasinės ar religinės neapykantos kurstymo atvejis, kai yra skatinama diskriminacija, nesantaika ar smurtas, draudžiamas įstatymu. 26 straipsnis skelbia, kad „visi žmonės yra lygūs įstatymui ir turi teisę į vienodą, be jokios diskriminacijos įstatymo apsaugą. Tai reiškia, kad įstatymas turi drausti bet kokią diskriminaciją ir užtikrinti vienodą ir veiksmingą apsaugą nuo diskriminacijos rasės, odos spalvos, lyties, kalbos, religijos, politinių arba kokių nors kitokių požymių, tautinės ar socialinės kilmės, turtinės padėties, gimimo ar kokio kito požymio pagrindu“¹³. Akivaizdu, kad Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas įtvirtino daug platesnį neapykantos pagrindų sąrašą negu Jungtinių Tautų konvencija dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo. O kadangi Lietuva buvo ratifikavusi abu šiuos dokumentus, be visų kitų, savaime suprantama, kad šalis turėjo prisidėti įsipareigojimą užtikrinti pakankamą teisių apsaugą ganėtinai plačiam labai skirtingų socialinių grupių narių ratui.

Reikia atkreipti dėmesį, kad ypatingą reikšmę diskriminacijos lyties pagrindu panaikinimui turėjo 1979 metų Jungtinių Tautų konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims¹⁴. Ją Lietuva ratifikavo 1995 metais. Šios konvencijos 2 straipsnis įpareigojo valstybes dalyvius vykdyti moterų diskriminacijos panaikinimo politiką ir tuo tikslu, be kita ko, imtis atitinkamų teisinių ir kitų priemonių, taip pat sankcijų, draudžiančių bet kokią moterų diskriminaciją, įvesti teisinę moterų teisių apsaugą lygiomis su vyrais sąlygomis. Galiausiai, likus nedaug laiko iki dabartinio Baudžiamojo kodekso įsigaliojimo, 2000 metais Lietuva ratifikavo 1995 metų Europos Tarybos tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvenciją¹⁵. Šios konvencijos 4 straipsnis įpareigojo šalis „garantuoti tautinėms mažumoms priklausantiems asmenims teisę į lygybę prieš įstatymą ir vienodą įstatymo teikiamą apsaugą. Šiuo požiūriu draudžiama bet kokia tautinėms mažumoms priklausiančių asmenų diskriminacija“. Šalys buvo įpareigosios imtis priemonių, kurios padėtų apsaugoti asmenis, kuriems gali grėsti diskriminacija, priešiškus ar smurtas dėl jų etninio, kultūrinio ar religinio savitumo. Matyti, kad visi aptarti tarptautiniai dokumentai, kuriuos Lietuva buvo ratifikavusi dar iki dabartinio Baudžiamojo kodekso įsigaliojimo, buvo įtvirtinę platų spektrą diskriminacijos draudimo pagrindų, o sykiu ir numatę ne siaurą ratą pažeidžiamų socialinių grupių, į kurias neapykantos nusikaltimais gali būti kėsinamasi.

12 „Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas“, *Valstybės žinios*, 2002-08-02, Nr. 77-3288.

13 Mikša ir Guliakaitė, *supra note*, 10: 20–21.

14 „Jungtinių Tautų konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims“, *Valstybės žinios*, 1996-03-08, Nr. 21-549.

15 „Tautinių mažumų apsaugos konvencija“, *Valstybės žinios*, 2000-03-08, Nr. 20-497.

Minėta, kad, įsigaliojus Baudžiamajam kodeksui, neapykantos kurstymas buvo kriminalizuotas dėl lyties, seksualinės orientacijos, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų, o toks reglamentavimo išplėtimas buvo būtinas dėl Lietuvos stojimo į Europos Sąjungą ir siekio nacionalinį reguliavimą suderinti su įtvirtintu Europos Sąjungos teisės aktuose. Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad reglamentavimas, įtvirtintas tarptautiniu lygmeniu, kiek tai susiję su neapykantos nusikaltimais ir neapykantos kalba, kito ir vis dar keičiasi. 2008 metais Europos Sąjungos Tarybai priėmus Pamatinį sprendimą dėl kovos su tam tikromis rasizmo ir ksenofobijos formomis ir apraiškomis baudžiamosios teisės priemonėmis (toliau – ir Pamatinis sprendimas), Europos Sąjungos valstybės narės įsipareigojo imtis priemonių, kad būtų užtikrintas baudžiamumas už nusikalstamas veikas, susijusias su rasizmu ir ksenofobija¹⁶. Šiame Pamatiniame sprendime atskleidžiama neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos apibrėžimų sudėtis, kuri, be kita ko, apima pirmiausia viešą smurto ar neapykantos, nukreiptos prieš asmenų grupę, apibūdinamą pagal *rasę, odos spalvą, religiją, kilmę ar tautinę arba etninę kilmę*, ar tokiai grupei priklausančių asmenį, kurstymą. Matyti, jog 2008 metais Lietuvoje galiojęs nacionalinis reguliavimas nevisiškai sutapo su Pamatiniu sprendimu, t. y. nors tuo metu galiojusi BK redakcija įtvirtino didesnę neapykantos pagrindų skaičių, tačiau neįtvirtino odos spalvos ir tautinės ar etninės kilmės pagrindų. Nepaisant to, 2009 metais įsigaliojęs Baudžiamojo kodekso pakeitimas nebuvo orientuotas į saugomų socialinių grupių sąrašo išplėtimą, nors ir buvo susijęs su Pamatinio sprendimo reikalavimų vykdymu. 2009 metais buvo priimti Baudžiamojo kodekso pakeitimai, susiję su neapykantos kurstymu¹⁷, kurie įtvirtino neapykantos motyvą kaip nusikalstamą veiką kvalifikuojantį požymį (129 straipsnio 2 dalies 13 punktas, 135 straipsnio 2 dalies 13 punktas, 138 straipsnio 2 dalies 13 punktas) ir kaip sunkinančią aplinkybę (60 straipsnio 1 dalies 12 punktas). Be to, į nusikalstamų veikų sąrašą buvo įtrauktas neapykanta motyvuotas tyčiojimas ir niekinimas (170 straipsnis)¹⁸. Galima tvirtinti, kad, visų pirma, 2009 metų pakeitimai buvo susiję su neapykantos nusikaltimais, t. y. siekta įtvirtinti tokį reguliavimą, kuris sudarytų galimybes atsižvelgti į neapykantos motyvą ir nusikaltimus, padarytus vadovaujantis diskriminacinėmis ir išankstinėmis neigiamomis paskatomis, vertinti kaip pavojingesnius. O dėl papildomų neapykantos pagrindų įtvirtinimo akcentuotina, kad įstatymų leidėjas manė, kad BK jau numatytos „rasės“ ir „kilmės“ sąvokos yra itin plačios ir apima tokius pagrindus kaip „odos spalva“ ir „tautinė ar etninė kilmė“¹⁹. Įvertinus faktą, kad pastarieji nacionalinio reglamentavimo pakeitimai,

16 „Tarybos pamatinis sprendimas Nr. 2008/913/TVR dėl kovos su tam tikromis rasizmo ir ksenofobijos formomis bei apraiškėmis baudžiamosios teisės priemonėmis“, EUR-Lex, žiūrėta 2024 m. kovo 11 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32008F0913>.

17 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 170, 191, 192 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir kodekso papildymo 170¹ straipsniu įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2009-07-23, Nr. 87-3663; „Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 60, 129, 135 ir 138 straipsnių papildymo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2009-06-30, Nr. 77-3168.

18 Mikša ir Guliakaitė, *supra note*, 10: 13.

19 „Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 60, 129, 135, 138, 169, 170, 170¹ ir 170² straipsnių pakeitimo įstatymo projekto“, Lietuvos Respublikos Seimas, žiūrėta 2024 m. balandžio 21 d.,

susiję su neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos kriminalizavimo įtvirtinimu Baudžiamajame įstatyme, nebuvo paskutiniai, galima daryti išvadą, kad įstatymo leidėjo sprendimas neišplėsti neapykantos pagrindų sąrašo nebuvo visapusiškai apsvarstytas.

Straipsnyje jau akcentuota, kad 2009 metais Lietuva perkėlė Pamatinio sprendimo nuostatas, tačiau nacionalinis reglamentavimas neviseiškai atitiko įtvirtintą Europos Sąjungos teisės aktuose, t. y. jame buvo išvardytos ne visos socialinės grupės, kurios pagal Europos Sąjungos teisės aktus turi būti ginamos įstatymo neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų kontekste. 2017 metais neapykantos kurstymo ir neapykantos nusikaltimų veikų sudėtyje buvo papildytos atskirais ir savarankiškais diskriminavimo arba neapykantos kurstymo pagrindais, papildomai numatant *neįgalumo ir amžiaus požymius*²⁰. Po šio pakeitimo, nors ir buvo pripažinta, kad Lietuvos teisės aktai iš esmės atitinka Europos Sąjungos ir tarptautinių organizacijų nustatytus reikalavimus, nevyriausybinių organizacijų vis dėlto atkreipė dėmesį į tai, kad Lietuvoje galiojantis teisinis reglamentavimas neapima visų diskriminacijos pagrindų, pavyzdžiui, odos spalvos ir lytinės tapatybės²¹. Kadangi buvo tvirtinama, kad, įtraukus aptariamus požymius būtų užtikrinta visiška BK normų atitiktis Pamatinio sprendimo nuostatoms, susijusioms su tam tikromis asmenų grupėmis, taip pat Lietuvos teisės aktų vieningumas²², 2022 metais saugomų socialinių grupių sąrašas buvo dar kartą išplėstas ir neapykantos kurstymo bei neapykantos nusikaltimų veikų sudėtyje papildytos *odos spalvos ir etninės kilmės požymiais*²³. Kaip matyti, lytinės tapatybės požymis į šį sąrašą įtrauktas nebuvo.

Nors akivaizdu, kad Lietuva stengiasi, kad nacionalinis reglamentavimas atitiktų tarptautinių teisės aktų reikalavimus, siekdama užtikrinti, jog itin pažeidžiamos socialinės grupės mūsų šalyje jaustųsi apsaugotos nuo neapykanta motyvuotų išpuolių ir neapykantos kurstymo atvejų jų atžvilgiu, įstatymų leidėjas net ir šiandien nėra į baudžiamąjį įstatymą įtraukęs visų neapykantos pagrindų, kurie yra minimi tarptautiniuose teisės aktuose (pavyzdžiui, lytinė tapatybė, religija ir kt.), taip pat nėra aišku, kodėl vienos socialinės grupės, minimos tarptautiniuose teisės aktuose, yra laikomos galinčiomis tapti neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų aukomis, o kitos – ne. Įstatymo leidėjo pasirinktas būdas kaskart pildyti socialinių grupių sąrašą vienu ar keliais naujais neapykantos pagrindais nėra

<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/d6b9afd21c4411ecad9fbbf5f006237b?jfwid=-5zzhlov82> (įkelta prie priedų).

- 20 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 169, 170 ir 170-1 straipsnių pakeitimo įstatymas“, TAR, 2017-05-11, Nr. 2017-08026.
- 21 „Rasinės diskriminacijos panaikinimo komitetui pateikta alternatyvi ataskaita“, Europos žmogaus teisių fondo informacinis tinklapis, žiūrėta 2024 m. kovo 16 d., <https://lt.efhr.eu/2019/04/12/rasines-diskriminacijos-panaikinimo-komitetui-pateikta-alternatyvi-ataskaita/>.
- 22 „Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodekso papildymo 83¹ straipsniu ir 589 straipsnio pakeitimo įstatymo, Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 60, 129, 135, 138, 169, 170 ir 170¹ straipsnių pakeitimo įstatymo“, Lietuvos Respublikos Seimas, žiūrėta 2024 m. kovo 16 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/e7b33750832611eb84c497f41d72a99a> (įkelta prie priedų).
- 23 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 60, 129, 135, 138, 169, 170, 170¹ ir 170² straipsnių pakeitimo įstatymas“, TAR, 2022-05-04, Nr. 9434.

teigiamas įstatymų leidybos pavyzdys, nes tokia kaita yra nesibaigianti. Šią išvadą patvirtina tai, kad 2024 m. balandžio 4 d. buvo užregistruotas naujas įstatymo pakeitimo projektas, kuriuo vėl siūloma neapykantos pagrindų sąrašą papildyti dar vienu nauju – religijos – pagrindu²⁴. Aptarta situacija atskleidžia, kad šiuo metu BK įtvirtintas reglamentavimas, kai nėra perkelti visi tarptautiniuose teisės aktuose įtvirtinti neapykantos pagrindai, o numatytas socialinių grupių sąrašas yra baigtinis, neužtikrina visų pažeidžiamų asmenų galimybės būti ginamiems nuo neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų.

2. Socialinių grupių, saugomų nuo neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kurstymo, sąrašo įtvirtinimo baudžiamajame įstatyme problemos

Prieš pereinant prie socialinės grupės apibrėžimo, formuluojamo neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų kontekste, problemų, reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad, visų pirma, tarptautiniu lygmeniu neegzistuoja ir bendra neapykantos nusikaltimų sąvoka – jos neįtvirtino nei atskiros organizacijos (pavyzdžiui, Jungtinės Tautos ar Europos Komisija), nei valstybių susivienijimai, tokie kaip Europos Sąjunga, o papildomai pasakytina, kad neapykantos nusikaltimų sąvoka itin varijuoja skirtingose jurisdikcijose²⁵. Bendros neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos sąvokos nebuvimas apsunkina dažnu atveju ne tik šių nusikalstamų veikų kriminalizavimą, tyrimą, bet ir atskirų sudėties požymių identifikavimą, taip pat nukentėjusiojo (aukos) išskyrimą. Klasikinį neapykantos nusikaltimų apibrėžimą suformulavo Barbara Perry. Pasak jos, „neapykantos nusikaltimas – tai agresijos mechanizmas, kuris yra skirtas palaikyti visuomenės grupių galios hierarchiją žodiniu ar fiziniu smurtu, o pastarasis nukreipiamas prieš tradiciškai stigmatizuotas ir marginalizuotas visuomenės grupes“²⁶. Teoriškai galima manyti, kad „bet kuri veika prieš asmenį, visuomenę ar nuosavybę gali būti neapykantos nusikaltimas, jeigu ji motyvuota prietarais ar išankstinėmis neigiamomis nuostatomis (šališkumu) prieš stigmatizuotas ir marginalizuotas

24 „Baudžiamojo kodekso 3, 60, 71, 99, 100, 100-1, 100-2, 100-3, 103, 107, 108, 109, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 131, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 143, 145, 146, 147, 147-1, 147-2, 148, 149, 150, 151, 151-1, 152, 152-1, 156, 157, 159, 160, 161, 162, 169, 170, 170-1, 170-2, 172, 173, 174, 175, 176, 178, 180, 181, 185, 188, 189, 189-1, 191, 192, 193, 194, 196, 197, 198, 198-1, 198-2, 202, 206, 207, 208, 209, 210, 213, 214, 215, 217, 218, 224, 229, 231, 232, 233, 234, 236, 238, 242, 250, 250-2, 250-4, 250-5, 251, 256, 256-1, 257, 257-1, 258, 259, 262, 265, 267, 267-1, 267-2, 267-3, 268, 270, 270-2, 270-3, 273, 274, 275, 276, 276-1, 276-2, 276-3, 277, 278, 279, 280, 281, 283, 285, 286, 287, 288, 289, 292, 292-1, 294, 295, 296, 297, 299, 300, 301, 302, 302-1, 303, 304, 306, 306-1, 306-2, 307, 308, 309, 310, 311 ir 312 straipsnių bei priedo pakeitimo įstatymo projektas“, Reg. Nr. XIVP-3601, Lietuvos Respublikos Seimas, žiūrėta 2024 m. balandžio 21 d., <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/d575a0f0f27711ee97d7f4f65208a4ec?jfwid=15s0f6w70u>.

25 Jennifer Schweppe, „What is a Hate Crime?“, *Cogent Social Sciences* 7, 1 (2021): 2.

26 Barbara Perry, *In the Name of Hate: Understanding Hate Crimes* (London: Routledge, 2001).

visuomenės grupes ir joms priklausančius asmenis²⁷. Tad natūralu, kad pirmiausia derėtų apibrėžti, kas yra tos stigmatizuotos ir marginalizuotos visuomenės grupės, į kurias yra nukreipti neapykantos nusikaltimai ir neapykantos kalba, taip pat paaiškinti, kodėl teisiename reglamentavime yra išskiriamos būtent šios socialinės grupės, o ne kurios nors kitos.

Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje socialinė grupė apibrėžta kaip „bendrų interesų, vertybių, elgsenos normų vienijama sąlyginai pastovi žmonių visuma. Socialinę grupę gali vienyti bendras buvimas erdvėje ir laike, veikla, ekonominiai, demografiniai, psichologiniai ir kiti požymiai. Socialinės grupės nariai standartizuotų sąveikos pavyzdžių pagrindu laikosi prisiimtų normų ir atlieka jiems priskirtus socialinius vaidmenis. Formalios ar neformalios struktūros neturinti žmonių visuma tampa socialine grupe, jei susiformuoja sąveikos struktūra, į kurią asmenis įtraukia abipusiai vaidmenys ir ryšiai. Socialinės grupės narius riboja formalūs ir neformalūs narystės ryšiai, vienija bendri interesai ar tarpusavio priklausomybė“²⁸. Remiantis tokiu plačiu ir sykiu santykinai abstrakčiu apibrėžimu socialine grupe galima įvardyti ganėtinai daug ir itin skirtingų asmenų susivienijimų, grupių ar sambūrių. Tad kuo turi išsiskirti socialinė grupė, kuriai reikia papildomos apsaugos neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų kontekste?

Iš tiesų bet kokios formos diskriminacija – ar ji būtų dėl lyties, rasinės ar etninės kilmės, religijos ar tikėjimo, negalios, amžiaus ar seksualinės orientacijos, kaip nustatyta Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo (toliau – ir SESV) 19 straipsnyje, – yra draudžiama. Be to, SESV 67 straipsnyje numatyta, kad Europos Sąjunga turi kurti laisvės, saugumo ir teisingumo erdvę, kurioje gerbiamos pagrindinės teisės²⁹. Taikydama priemones, ji turi užtikrinti aukštą saugumo lygį, kad užkirstų kelią nusikalstamumui, rasizmui, ksenofobijai ir su jais kovotų. Tad kyla natūralus klausimas – kuo neapykantos nusikaltimai ir neapykantos kalba yra tokie išskirtiniai, o tiksliau pavojingi, kad Europos Komisija net pateikė pasiūlymą į sąrašą veikų, kurias Europos Sąjunga laiko nusikaltimais, įtraukti visų formų neapykantos nusikaltimus ir neapykantą kurstančią kalbą³⁰. 2020 metais priimtose, Generalinio prokuroro patvirtintose Ikitėisminio tyrimo dėl neapykantos nusikaltimų ir neapykantą kurstančios kalbos atlikimo, organizavimo ir vadovavimo jam ypatumų metodinėse rekomendacijose nurodoma, kad „neapykantos nusikaltimai ir neapykantos kalba nuo kitų nusikalstamų veikų skiriasi poveikiu ir padariniais (tiek materialaus, tiek ir nematerialaus pobūdžio) nukentėjusiesiems ir tam tikroms žmonių grupėms ar joms priklausantiems pavieniems individams, nes jais ne tik traumuojama, bet ir įbauginama. Neapykantos nusikalstamų veikų socialinis žalingumas išsiskiria ne tiek fizine ar turtine, kiek itin didele moraline žala nukentėjusiajam. Tokiomis nusikalstamomis veikomis kėsinamasi į asmens savybes,

27 Liutauras Labanauskas, „Rasistiniai išpuoliai, neapykantos nusikaltimai ir incidentai prieš imigrantus Lietuvoje“, *Filosofija. Sociologija* 31, 4 (2020): 285.

28 „Socialinė grupė“, Visuotinė lietuvių enciklopedija, žiūrėta 2024 m. kovo 17 d., <https://www.vle.lt/straipsnis/socialine-grupe/>.

29 „Sutartis dėl Europos Sąjungos veikimo“, EUR-Lex, žiūrėta 2024 m. kovo 17 d., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=CELEX:12012E/TXT>.

30 Komisijos komunikatas Europos Parlamentui ir Tarybai, *supra note*, 4.

sudarančias jo asmenybės, identiteto šerđį. Neapykantos išpuoliai dažnai išskirtinai žeidžia, yra žiaurūs, įžūlūs, padaromi viešoje vietoje, matomi, todėl daro neigiamą poveikį ne tik viešajai tvarkai, visuomenės saugumui, bet ir formuoja ar gali suformuoti dažnai nepagrįstai neigiamas visuomenės nuostatas ir požiūrį į tam tikras žmonių grupes ar jų narius, išprovokuoti, sukurstyti keršto protrūkius, masinius neramumus ar tokių žalingų darniai visuomenės sanklodai ir jos narių tarpusavio sugyvenamumui įvykių pavojų³¹. Nepaisant to, kad ši rekomendacijų redakcija jau yra nebegaliojanti, joje yra puikiai atskleista neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos reikšmė ir jų išskirtinumas, nulemiantis poreikį ne tik skirti šiems nusikalstamiems veiksams ypatingą dėmesį, bet ir siekį užtikrinti, kad tolerancija ir vienodas visų žmonių orumas būtų demokratinės, pliuralistinės visuomenės pagrindas, o ne neįgyvendinama iliuzija.

Nuo 2023 m. liepos 26 d. įsigaliojusiose naujose Neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos ikiteisminio tyrimo metodinėse rekomendacijose kalbama ne tik apie neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų išskirtinumą, bet ir apie tai, kad, atsižvelgiant į teismų praktiką ir teorines gaires, rekomenduojama visais atvejais tinkamai ir išsamiai argumentuoti, kodėl tam tikros socialinės padėties asmenų grupė priskiriama saugomam bruožiui. Argumentai gali būti susiję su įtemptu kontekstu dėl šios grupės teisių ir teisėtų interesų apsaugos, istorine kilme, padažnėjusiais išpuoliais prieš tokias grupes, pačios grupės charakteristika, susiformavusiomis stereotipinėmis nuostatomis ir panašiomis aplinkybėmis³². Akivaizdu, kad yra svarbus ne tik pats tiek neapykantos nusikaltimų, tiek neapykantos kalbos kriminalizavimas baudžiamuosiuose įstatymuose, bet ir konkretus sudėties turinys, o šiuo atveju – kokiais būtent pagrindais yra išskiriami nukentėję asmenys. Nors Europos Sąjungos teisės aktai yra bendri ir visos valstybės narės privalo jais vadovautis ir suderinti savo nacionalinį reglamentavimą su Europos Sąjungos teisės aktų reikalavimais, nepaisant to, skirtingos Europos Sąjungos valstybės savo nacionaliniuose teisės aktuose išskiria skirtingus pagrindus, kuriais remiantis gali būti nustatomos socialinės grupės, kurioms reikia papildomos apsaugos nusikalstamų veikų, motyvuotų neapykanta, kontekste.

Perkėlus Pamatinį sprendimą į nacionalinę teisę, „neapykantos dėl rasės, odos spalvos, religijos, kilmės, nacionalinės ar etninės kilmės kalba yra kriminalizuojama visose valstybėse narėse. Be to, valstybės narės aiškiai kriminalizuoja neapykantos ir dėl kitų saugomų savybių kalbą: 20 valstybių narių kriminalizuoja neapykantos dėl seksualinės orientacijos kalbą ir 17 valstybių narių – dėl lyties. Be to, 14 valstybių narių kriminalizuoja neapykantos dėl negalios kalbą ir 6 valstybės narės – neapykantos dėl amžiaus kalbą. 8 valstybės narės neapykantos kalbą (arba alternatyviai, arba papildomai) pripažino nusikaltimu,

31 „Ikiteisminio tyrimo dėl neapykantos nusikaltimų ir neapykantą kurstančios kalbos atlikimo, organizavimo ir vadovavimo jam ypatumų metodinės rekomendacijos, 2020 m. kovo 30 d. patvirtintos Generalinio prokuroro, Nr. 17.9-4265“, žiūrėta 2024 m. kovo 17 d., https://www.prokuraturos.lt/data/public/uploads/2020/04/neapykantos_nusikaltimu_tyrimo_metodines_rekomendacijos.pdf.

32 „Neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos ikiteisminio tyrimo metodinės rekomendacijos, patvirtintos Generalinės prokurorės 2023 m. liepos 26 d. įsakymu Nr. I-164“, žiūrėta 2024 m. kovo 17 d., https://www.prokuraturos.lt/data/public/uploads/2023/09/20230726_neapykantos_nusikaltimai_rekomendacijos.pdf.

neapibrėždamos saugomų grupių savybių, ir paliko neapykantos kalbos kriminalizavimą atvirą, siekdamas apsaugoti bet kurią mažumų grupę ar dalį gyventojų³³. Neapykantos nusikaltimai taip pat kriminalizuojami visose valstybėse narėse: arba yra formuluojama atskira nusikalstamos veikos sudėtis, arba atitinkamas motyvas nurodomas kaip atsakomybę sunkinanti aplinkybė. Perkėlus Pamatinį sprendimą į nacionalinę teisę, „be neapykantos nusikaltimų dėl rasės, odos spalvos, religijos, kilmės arba nacionalinės ar etninės kilmės kriminalizavimo, 19 valstybių narių kriminalizuoja neapykantos nusikaltimus dėl seksualinės orientacijos, o 17 valstybių narių – dėl lyties. Be to, 13 valstybių narių kriminalizuoja neapykantos nusikaltimus dėl negalios ir 10 valstybių narių – dėl amžiaus. 15 valstybių narių leidžia nacionaliniams teismams, priimant sprendimą dėl baudžiamosios sankcijos, atsižvelgti į nusikaltėlio motyvaciją dėl bet kokio nusikaltimo, kaip alternatyvą arba papildymą, kai yra atskira nusikalstama veika, susijusi su neapykantos nusikaltimu. Taip pat kai kurios valstybės narės paliko neapibrėžtas saugomas savybes, kad būtų galima apimti bet kokios formos netolerancija pagrįstus neapykantos nusikaltimus“³⁴.

Aptariant Lietuvos situaciją pasakytina, kad baudžiamajame įstatyme yra įtvirtintas baigtinis sąrašas pagrindų, t. y. bruožų, kuriais gali būti išskiriamos socialinės grupės, dėl kurių gali būti padaromi neapykantos nusikaltimai arba kurstoma neapykanta. Tiesa, bėgant metams, tas sąrašas, kaip jau minėta ankstesniame skyriuje, yra papildomas vis naujais pagrindais, o tai atskleidžia, kad dabar galiojantis reglamentavimas tikrai nėra pats geriausias. Ateityje gali paaiškėti, kad ir kitoms socialinėms grupėms, pavyzdžiui, išskiriamoms lytinės tapatybės ar socialinio statuso (pavyzdžiui, benamystės) ir kitais pagrindais, gali prireikti papildomos įstatymo apsaugos neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos kontekste. Pasikartojantis baudžiamojo įstatymo keitimas siekiant vien išplėsti pagrindų, kuriais yra išskiriamos saugomos socialinės grupės, sąrašą, nerodo stabilios įstatymų leidybos, kuri būtų orientuota į kintančią socialinę aplinką, o ne į kazuistinį reglamentavimą. Todėl kyla klausimas, kokios būtų galimos alternatyvos šiuo metu galiojančiam reglamentavimui, kurios turėtų padėti užtikrinti pačio plačiausio socialinių grupių rato interesus, ir kaip pagrindines būtų galima išskirti šias: 1) neapykantos pagrindų sąrašo nenumatymas paliekant šį klausimą spręsti teismų praktikai arba 2) nebaigtinio saugomų socialinių grupių sąrašo baudžiamajame įstatyme įtvirtinimas. Straipsnio autorės nuomone, ne mažiau svarbu yra aptarti pastarųjų dviejų modelių sintezę.

33 Komisijos komunikatas Europos Parlamentui ir Tarybai, *supra note*, 4: 11.

34 *Ibid.*

2.1. Neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų bruožai ir jų reikšmė išskiriant (bei įstatyme įtvirtinant ir / ar teismų praktikoje nustatant) saugomas socialines grupes

Įvertinant nebaigtinio neapykantos pagrindų sąrašo įtvirtinimo baudžiamajame įstatyme galimybę, pirmiausia būtina aptarti, kas yra ar turi būti būdinga socialinėms grupėms, kurios yra laikomos itin pažeidžiamomis neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų kontekste ir dėl to joms reikia ypatingos įstatymų apsaugos. Priešingu atveju, nenumačius teisinių gairių, kokioms socialinėms grupėms priklausantys asmenys gali tapti nukentėjusiais nuo neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų, susidarytų situacija, kai tokių grupių ratas galėtų būti išplėstas (įstatymų leidėjo ir / ar teisininkų praktikų) perteklinai, t. y. būtų siekiama suteikti teisinę apsaugą visai visuomenei ar didžiai jos daliai, kai pažeidžiamos socialinės grupės liktų marginalizuotos ir nesulauktų reikiamos teisinės apsaugos nuo neapykantos nusikaltimų ir / ar neapykantos kurstymo. Neišskyrimas požymių, kuriais turi būti apibūdinamos pažeidžiamos socialinės grupės, galėtų nulemti atvejus, kai jų pažeistos teisės ir teisėti interesai nebūtų ginami, kadangi būtų neaišku, kokioms sąlygoms esant šių grupių nariams yra reikalinga įstatymo teikiama apsauga.

Neapykantos nusikaltimai ir neapykantos kurstymas kaip nusikalstamos veikos gali būti padaromi skirtingais veiksmais, skirtingose vietose, skirtingais būdais, tačiau jiems visiems yra būdingas vienas bendras požymis – tai tikslinga, kryptinga ir specifinė diskriminacinio pobūdžio motyvacija. Dažniausiai neapykanta motyvuotos nusikalstamos veikos yra grindžiamos stereotipais, išankstinėmis nuostatomis, stigmomis³⁵. Teoriškai, pasak sociologo Liutauro Labanausko, „bet kuri veika prieš asmenį, visuomenę ar nuosavybę gali būti neapykantos nusikaltimu, jei ji motyvuota prietarais ar išankstinėmis neigiamomis nuostatomis (šališkumu) prieš stigmatizuotas ir marginalizuotas visuomenės grupes ir joms priklausančius asmenis“³⁶. Įprastai tokias nusikalstamas veikas nulemia ne tarpasmeniniai santykiai, o išankstinis neigiamas požiūris į asmenį dėl tam tikros jį iš likusios visuomenės dalies išskiriančios savybės. EŽTT savo praktikoje yra pareiškęs, kad, „vienodai vertinant smurtą ir žiaurumą, atsirandančius dėl diskriminacinio požiūrio, ir smurtą, kurio atveju tokių potekscių nėra, ignoruojamas ypatingas veiksmų, kuriais ypač pažeidžiamos pagrindinės teisės, pobūdis“³⁷. Dėl šios priežasties valstybės turi pareigą ištirti, ar už smurto veiksmo slypi koks nors galimas diskriminacinis motyvas, nes už nusikaltimo slypinčio šališkumo motyvo nepaisymas yra EŽTK 14 straipsnio pažeidimas³⁸. „Pareiga atpažinti ir

35 Ieva Balsiūnaitė, „Neapykantos kalbos raiška Lietuvos interneto dienraščių publikacijose apie pabėgėlius“, *Žurnalistikos tyrimai* 11 (2016): 81–85.

36 Labanauskas, *supra note*, 27: 285.

37 „ECHR, M.C. and A.C. v. Romania, Application no. 12060/2012, 12 April 2016“, žiūrėta 2024 m. balandžio 25 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-161982>.

38 „ECHR, Abdu v. Bulgaria, Application no. 26827/2008, 11 March 2014“, žiūrėta 2024 m. balandžio 25 d., <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-141908>.

nustatyti neapykantos motyvą atsiranda tada, kai bylos medžiagoje yra bent menkiausių užuominų, kad kaltininkas turėjo tam tikrą nusistatymą ir (ar) šališkumą nusikalstamos veikos aukos atžvilgiu.³⁹ Papildomai akcentuotina, kad „neapykantos kalbos atveju kaltininko išankstinis nusistatymas, neapykanta ir (ar) šališkės nuostatos yra esminis momentas, taikant baudžiamąją atsakomybę, nes, nesant šio motyvo, pati kalba savaime nėra nusikalstama veika“⁴⁰.

Kitas labai reikšmingas bruožas tas, kad veiksmai turėtų būti kvalifikuojami kaip neapykantos nusikaltimai tik tuo atveju, jeigu pasirinktas kėsinimosi objektas buvo išsirtintas dėl priklausymo marginalizuotai grupei. Tai reiškia, kad nusikaltėlis veikia vedinas savo neapykanta aukai ne kaip konkrečiai asmenybei, o kaip kurios nors grupės narei⁴¹. Įprastai asmenys, kurie tampa neapykantos nusikaltimų aukomis, savo gyvenamosios vietos visuomenėje priklauso mažumai, kuri pasižymi vienu ar keliais itin išskirtiniais bruožais, kartais matomais ir išoriškai. Neapykantos kalbos ir neapykantos nusikaltimų aukos yra pasirenkamos dėl jų nepakeičiamų savybių arba dėl to, kas yra jų tapatybės esmė⁴². Dėl šios priežasties aukos jaučiasi nuvertintos, nepageidaujamos, sumenkintos ir paniekintos visuomenėje dėl savo tapatybės⁴³. Tokiomis nusikalstamomis veikomis yra kėsinamasi į asmens savybes, sudarančias jo asmenybės, identiteto šerdį⁴⁴. Žmonės taip lengvai šių savybių (rasės, religijos, lyties ir kt.) negali atsakyti ar pakeisti, nes tai sudaro esminę jų tapatybės ir buvimo savimi dalį. „Šios savybės paprastai yra pastebimos kitiems, todėl nusikaltėliams lengviau į jas nusiitaikyti, jos reiškia kokį nors asmens tapatybės aspektą, kuris yra esminis asmens savimonei, tuo pačiu yra grupinės tapatybės ženklas.“⁴⁵

Literatūroje yra išskiriami rekomendacinio pobūdžio kriterijai, kurie turėtų padėti įvertinti, ar asmuo yra priskirtinas prie labiau saugomų grupių. Pirmiausia minimi nepakeičiami bruožai, t. y., kaip jau minėta, „neapykanta motyvuotais nusikaltimais kėsinamasi į asmenų identiteto esmę, bruožus, kurių pakeisti neįmanoma (tautybė, rasė, etninė priklausomybė ir kt.) arba labai sunku (religija, socialinė padėtis ir kt.)“⁴⁶. Dažnai būtent dėl šios savybės ar bruožo tarp grupės, kuriai priklauso auka, ir likusios visuomenės dalies yra

39 „ECHR, Nachova and others v. Bulgaria, Applications no. 43577/98 and 43579/98, 6 July 2005“, žiūrėta 2024 m. balandžio 25 d., <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-69630>.

40 Mikša ir Guliakaitė, *supra note*, 10: 21.

41 Vjačeslav Čigrin, „Neapykantos nusikaltimai: aktualijos ir tendencijos“, *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka* 9 (2013): 77.

42 „Hate speech and hate crime in the EU and the evaluation of online content regulation approaches“, Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs, Directorate-General for Internal Policies, 23, žiūrėta 2024 m. kovo 24 d., [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/655135/IPOL_STU\(2020\)655135_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/655135/IPOL_STU(2020)655135_EN.pdf).

43 Komisijos komunikatas Europos Parlamentui ir Tarybai, *supra note*, 4: 8.

44 „Iktėsininio tyrimo dėl neapykantos nusikaltimų ir neapykantą kurstančios kalbos atlikimo, organizavimo ir vadovavimo jam ypatumų metodinės rekomendacijos“, *supra note*, 31.

45 Komisijos komunikatas Europos Parlamentui ir Tarybai, *op. cit.*, 2.

46 Dovilė Murauskienė, *Rekomendacijos dėl baudžiamosios atsakomybės už neapykantos nusikaltimus ir neapykantą kurstančias kalbas taikymo* (Vilnius: VRM, 2019), 12.

susiklostę įtempti santykiai, o tiksliau, didžioji visuomenės dalis stokoja socialinių įgūdžių priimti mažumos kitoniškumą. Asmenys, nepatenkantys į visuomenės daugumą (tipinę asmenybės konstrukciją), laikomi kitokiais. Jų bijomasi, jie kelia nesaugumo jausmą, nes tarsi kėsinasi į tautos identitetą ir kultūros normas. Visuomenės nariai linkę bijoti, kad kitos asmenų grupės atneš jų ir taip nestabiliam socialiniam ir ekonominiam saugumui žalos, todėl dažnu atveju mažumų grupių nariai pradedami laikyti atsakingais už vyraujančios visuomenės dalies patiriamus sunkumus⁴⁷. Antrasis kriterijus yra socialinis ir istorinis kontekstas⁴⁸ – sprendžiant, kurią asmenų grupę priskirti labiau saugomoms, svarbu žinoti tos grupės socialinę padėtį ir istorinį kontekstą, nes asmenų grupės, kurios istoriškai jau buvo patyrusios diskriminaciją, neapykanta motyvuotus nusikaltimus patiria dažniau, todėl turi išlikti labiau saugotinos, tačiau tiksliai įvertinti jų padėtį konkrečios valstybės visuomenėje (ar įtampa dėl šios socialinės grupės yra didelė) padeda būtent socialinis kontekstas.

EŽTT praktikoje pabrėžiama, kad „neapykantos nusikaltimams svarbi ne tik nukentėjusiųjų tapatybė, bet ir kaltininkų neapykantos prigimtis. Nuo neapykantos nusikaltimų ar neapykantą kurstančios kalbos gali nukentėti ir tie asmenys, kurie patys nepriklauso konkrečiai socialinei grupei, bet kaltininko yra siejami su šia grupe – priskiriami jai pagal asociaciją“⁴⁹. Tokiu atveju „išlieka tas pats šališkumo ir (ar) neapykantos, nukreiptos į tam tikrą grupę, motyvas kaltininko veiksmuose, net ir tuo atveju, jeigu *de facto* jis ir nukentėjusysis nepriklauso tai pačiai grupei. Be to, pažymėtina, kad asmuo gali tapti neapykantos nusikaltimo ar neapykantą kurstančios kalbos taikiniu ne tik dėl savo tiesioginės priklausomybės tam tikrai socialinei grupei, bet ir dėl savo ryšių (sąsajų) su kitu asmeniu, priklausančiu saugomai grupei“⁵⁰. Taip neapykantos kalba ir neapykantos nusikaltimai veikia ne tik tiesiogiai nuo jų nukentėjusių asmenų, bet ir visus tą socialinę grupę sudarančius asmenis ar visus save su ja tapatinančius. Tai reiškia, kad asmuo gali tapti neapykanta motyvuotos nusikalstamos veikos taikiniu ne tik dėl savo tiesioginės priklausomybės tam tikrai socialinei grupei, tačiau ir dėl savo ryšių su kitu asmeniu, kuris priklauso saugomai socialinei grupei. Šie ryšiai gali būti itin įvairaus pobūdžio – šeimos, socialiniai, komerciniai, taip pat gali būti nulemti draugystės su nukentėjusiuoju, priklausymo tam tikrai organizacijai, pagalbos grupei ir pan.⁵¹ Taip „neapykantos paskatintais nusikaltimais siunčiama žinia apie ištisų grupių ir bendruomenių atmetimą ir nuvertinimą, o šias grupes ir bendruomenes sudarantys asmenys išgyvena baimę ir jaučiasi esantys būsimų išpuolių pavojuje“⁵².

Iš to, kas aptarta, aiškiai matyti, kad tiek neapykantos nusikaltimams, tiek neapykantos

47 Indrė Isokaitė, „Ekonominio nuosmukio poveikis neapykantos veikų tendencijoms“, *Teisė* 94 (2015): 194.

48 Murauskienė, *supra note*, 46: 12.

49 „ECHR, Škorjanec v. Croatia, Application no. 25536/14, 28 March 2017“, žiūrėta 2024 m. kovo 24 d., <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-172327>.

50 „Ikteisminio tyrimo dėl neapykantos nusikaltimų ir neapykantą kurstančios kalbos atlikimo, organizavimo ir vadovavimo jam ypatumų metodinės rekomendacijos“, *supra note*, 31.

51 Murauskienė, *op. cit.*, 22.

52 Komisijos komunikatas Europos Parlamentui ir Tarybai, *supra note*, 4: 8.

kalbai yra būdingas ryškus socialinis aspektas. Manytina, kad realybėje egzistuoja tam tikras „neapykantos fenomenas“ arba „neapykantos kultūra“, kuri nėra nusistovėjęs reiškinys, o kinta kartu su besikeičiančiomis socialinėmis aplinkybėmis. Aptariant būdingiausias nusikalstamų veikų, motyvuotų neapykanta, savybes, galima išskirti šias: 1) neapykanta motyvuotos nusikalstamos veikos yra grindžiamos išankstinėmis nuostatomis (šališkumu), diskriminaciniu požiūriu, stereotipais, kurie yra nukreipti į asmenį, kurį iš likusios visuomenės dalies išskiria tam tikra (kartais akivaizdžiai matoma) savybė, bet šios veikos nėra nulemtos tarp nukentėjusiojo ir kaltininko susiklosčiusių tarpasmeninių santykių; 2) kaltininkas veikia vedinas neapykantos, kuri yra nukreipta ne į konkretų asmenį, o į jo priklausymą marginalizuotai grupei, išsiskiriančiai tam tikra savybe; 3) aukas išskiriančios savybės sudaro jų tapatybę, apibrėžia identitetą ir negali būti lengvai pakeistos arba apskritai yra prigimtinės ir nekeičiamos; 4) dėl minėtos savybės tarp asmens ir grupės, kuriai jis priklauso, bei likusios visuomenės dalies yra susiklostę įtempti (konfliktiniai) santykiai, nes dažnu atveju likusi visuomenės dalis bijo, kad mažumai priklausantys asmenys gali sukelti žalą jų socialiniam ar ekonominiam stabilumui, pažeisti nusistovėjusias kultūrinės normas. Neapykanta motyvuotoms nusikalstamoms veikoms yra būdingi ir kiti požymiai⁵³, tačiau aptartieji yra esminiai ir geriausiai atskleidžia šių nusikaltimų turinį. Apibendrinant teigtina, kad, atsižvelgdamas į socialinį kontekstą, į kiekvienos situacijos reikšmingas, aktualias aplinkybes ir įvertindamas neapykantos kalbai ir neapykantos nusikaltimams būdingus jau minėtus bruožus, teismas galėtų kiekvienu konkrečiu atveju nuspręsti, ar prieš asmenį buvo padarytas neapykantos nusikaltimas arba buvo kurstyta neapykanta jo atžvilgiu net tuo atveju, jei asmuo būtų priskiriamas socialinei grupei, kuri baudžiamajame įstatyme nebūtų įtvirtinta.

53 Byloje *Balazs prieš Vengriją* EŽTT itin išsamiai aptarė požymius, kurie yra būdingi neapykanta motyvuotoms nusikalstamoms veikoms: 1) aukos ir liudytojo suvokimas: aukos suvokimas yra pagrindinis šališkos motyvacijos rodiklis, kuris grindžiamas pačios aukos patirtimi, susijusia su išankstiniu nusistatymu, išpuolio aplinkybėmis, užpuoliko identifikavimu ir daugeliu kitų veiksnių; kartais liudytojų suvokimas taip pat gali būti tvirtas kaltininko motyvo rodiklis; 2) nusikaltėlio elgesys: neapykantos nusikaltimų vykdytojai dažnai išreiškia savo išankstines nuostatas prieš aktą, jo metu arba po jo; svarbiausius daugumos neapykantos nusikaltimų įrodymus sudaro žodžiai ar simboliai, kuriuos vartoja patys nusikaltėliai; tie, kurie vykdo neapykantos nusikaltimus, paprastai nori nusišti žinią savo aukoms ir kitiems asmenims, ir šios žinutės yra stiprus motyvacijos įrodymas; 3) aukos ir kaltininko charakteristikos: a) aukos rasė, religija, etninė / tautinė kilmė, neigalumo statusas, lytis ar seksualinė orientacija skiriasi nuo nusikaltėlio; b) auka yra bendruomenės, kuri yra susitelkusi tam tikroje vietovėse, narys ir buvo užpulta išėjus iš šios zonos; c) incidentas įvyko daugumos grupės nariams įsiveržus į vietovę, kurioje daugiausia gyvena mažumų atstovai; d) auka yra mažumos narys, kurį užpuolė kitos gyventojų grupės nariai; e) tarp grupės, kurios narys yra auka, ir nusikaltėlio grupės egzistuoja istorinis priešškumas; f) auka gali būti atpažįstama kaip „skirtinga“ nuo užpuolikų ir dažnai nuo daugumos bendruomenės pagal tokius veiksnius kaip išvaizda, apranga, kalba ar religija; g) nukentėjusysis buvo mažumos grupės nario kompanijoje arba su juo susituokęs; h) tariamų nusikaltėlių savybės, elgesys ir kilmė taip pat gali atskleisti keletą galimų neapykantos motyvacijos rodiklių; 3) ankstesni neapykantos nusikaltimai ar tokio pobūdžio incidentai. „ECHR, Balazs v. Hungary, Application no. 15529/12, 20 October 2015“, žiūrėta 2024 m. balandžio 28 d., <https://hudoc.echr.coe.int/fre/#%7B%22itemid%22:%5B%22001-158033%22%5D%7D>].

2.2. Asmens teisių užtikrinimas baudžiamajame įstatyme įtvirtinant nebaigtinį saugomų pagrindų sąrašą

Sudarius teismams galimybę, atsižvelgiant į kintantį socialinį kontekstą ir aptartas būdingas neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų savybes, nuspręsti, ar prieš asmenį buvo padarytas neapykantos nusikaltimas, ar prieš jį buvo kurstyta neapykanta, lieka atviras klausimas, kaip tai turi būti apibrėžta baudžiamajame įstatyme. Du pagrindiniai įstatyme įtvirtinti variantai, kurie sudarytų galimybes teismui spręsti dėl socialinių grupių, nenumatytų BK, apsaugos, yra arba jokio socialinių grupių sąrašo neįtvirtinimas, arba nebaigtinio socialinių grupių sąrašo įtvirtinimas neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų reglamentavime. Jeigu būtų įtvirtintas nebaigtinis sąrašas, taip pat dar būtina atsakyti į klausimą, kokios saugomos socialinės grupės turėtų būti išvardytos BK prieš įtvirtinant nebaigtinumo požymį.

Pirmiausia reikėtų atsakyti į klausimą, kodėl jokio saugomų socialinių grupių sąrašo neįtvirtinimas baudžiamajame įstatyme galėtų duoti itin neigiamų rezultatų. Atsižvelgiant į permainingą nacionalinių teismų praktiką, visiškai jokio socialinių grupių sąrašo nenumatymas galėtų sudaryti pagrindą atsinau vertinti aptariamas nusikalstamas veikas, tai savo ruožtu galėtų nulemti nevisapusišką asmenų, kuriems ir taip reikia papildomos įstatymų apsaugos, teisių užtikrinimą. Taip pat tai galėtų sudaryti sąlygas pernelyg aukštai išskelti įrodinėjimo kartelę, tai reikštų, kad teismai tik itin pavieniais ar išimtiniais atvejais pripažintų asmenis nukentėjusiais nuo neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų. Panaši situacija praktikoje buvo susiklosčiusi vertinant neapykantos kalbos atvejus. Savo praktikoje, vertindamas neapykantą kurstančią kalbą, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (toliau – ir LAT) buvo suformulavęs tris papildomus kriterijus, be objektyviųjų ir subjektyviųjų nusikalstamos veikos požymių visumos, t. y. *ultima ratio* principas, reali grėsmė ir pavojingumas bei sistemiškumas, kurių įrodinėjimo nereikalavo nei baudžiamasis įstatymas, nei tarptautinių teismų praktika.

Baudžiamojoje byloje Nr. 2K-91-976/2018 LAT nurodė, kad „sprendžiant baudžiamosios atsakomybės taikymą už nusikalstamos veikos, numatytos BK 170 straipsnio 2 dalyje, padarymą, svarbu nustatyti, kiek pavojingos veikos, dėl kurių padarymo kaltininkas traukiamas atsakomybėn“. Teismas taip pat atkreipė dėmesį į sistemiškumo kriterijų ir pažymėjo, kad nagrinėjamoje byloje neapykantą kurstęs asmuo ne dėl atsitiktinumo vieną kartą, bet, pasak teismo, sistemingai veikė suvokdamas savo veikos pavojingumą⁵⁴. 2016 m. kovo 1 d. nutartyje baudžiamojoje byloje Nr. 2K-86-648/2016 atkreiptas dėmesys į tai, kad, „pripažįstant ar nepripažįstant tam tikrus viešus pareiškimus kurstymu prieš bet kokios tautos, rasės, etninę, religinę ar kitokią žmonių grupę, būtina nustatyti dėl jų kilsiančios (galinčios kilti) grėsmės baudžiamojo įstatymo saugomoms vertybėms realumą“. Tai, pasak kasacinio teismo, suponuoja išvadą, kad „baudžiamajai atsakomybei pagal BK 170 straipsnio 2 dalį ir

54 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2018 m. kovo 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-91-976/2018“, Infoplex, žiūrėta 2024 m. kovo 30 d., <https://www.infoplex.lt/tp/1574122>.

ypač 3 dalį kilti nepakanka vien įžeidžiančio, niekinančio pobūdžio viešo pareiškimo, jeigu jame nėra konkretaus tiesioginio ar netiesioginio neapykantos, diskriminacijos skatinimo, kurstymo panaudoti smurtą ar fiziškai susidoroti su tam tikra žmonių grupe⁵⁵. Nors visa ši kasacinio teismo argumentacija atrodo aiškiai išdėstyta ir pagrįsta, tačiau EŽTT jai nepritarė.

EŽTT byloje *Beizaras ir Levickas prieš Lietuvą* pažymėjo, kad „net vieno neapykantą kurstančio komentaro pakaktų, kad teisėsaugos institucijos galėtų imtis veiksmų. Taip pat buvo pažymėta, kad komentarų skaičius gali lemti nusikaltimo sunkumą ar baudžiamosios atsakomybės laipsnį, tačiau, remiantis BK nuostatomis, tai nėra ir neturi būti vienintelis kriterijus, vertinant komentaro pavojingumą įstatymo saugomoms vertybėms⁵⁶. Skirtingai negu EŽTT formuojamoje praktikoje, nacionaliniai teismai neapykantos kurstymu įprastai pripažindavo tuos atvejus, kada prieš asmenis buvo raginama smurtauti, susidoroti, o tie atvejai, kada buvo tyčiojasi, kitaip viešai reiškiamas autoriaus neigiamas nusistatymas prieš atitinkamą asmenų grupę, dažnai buvo laikomi tik neetišku nuomonės reiškimu⁵⁷. Reikšmingas teigiamas postūmis šioje srityje įvyko būtent po EŽTT priimto sprendimo byloje *Beizaras ir Levickas prieš Lietuvą*. Tai patvirtino ir 2023 m. sausio 17 d. EŽTT paskelbtas sprendimas byloje *Valaitis prieš Lietuvą*. Jame buvo konstatuota, kad po anksčiau minėto sprendimo paskelbimo 2020 m. Lietuvos valdžios institucijos peržiūrėjo 261 procesinį sprendimą dėl galimai diskriminacinių nusikalstamų veikų, taip pat jose taikė įvairias priemones, kuriomis siekė užkirsti kelią neapykanta motyvuotiems nusikaltimams. Statistika parodė, kad išaugo ištirtų nusikaltimų skaičius ir netolerancija seksualinėms mažumoms tapo kontroliuojama⁵⁸.

Aptarta situacija, kai Lietuvos teismų suformuota praktika, reikalaujanti nustatyti ne tik baudžiamajame įstatyme įtvirtintus nusikalstamų veikų sudėties, bet taip pat ir papildomus požymius, nebuvo teigiamai įvertinta tarptautinėje jurisprudencijoje, atskleidžia, kad neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų samprata Lietuvoje vis dar formuojasi, kinta, tiesa, tą patį galima pasakyti ir apie socialinių grupių, kurioms neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų kontekste reikia papildomos įstatymo teikiamos apsaugos, sampratą. Būtent dėl šios priežasties kyla pavojus, kad, baudžiamajame įstatyme apskritai nenumačius ir neįvardijus jokių socialinių grupių, kurioms priklausantys asmenys galėtų būti pripažinti nukentėjusiais nuo neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų, teismai galėtų pernelyg aukštai iškelti įrodinėjimo kartelę siekiant patvirtinti, kad viena ar kita socialinė grupė ir jai priklausantys asmenys patenka į diskriminuojamą mažumą. Siekis įtvirtinti galimybę

55 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2016 m. kovo 1 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-86-648/2016“, Infoplex, žiūrėta 2024 m. kovo 30 d., <https://www.infoplex.lt/tp/1220871>.

56 „ECHR, *Beizaras and Levickas v. Lithuania*, Application no. 41288/15, 14 January 2020“, žiūrėta 2024 m. kovo 25 d., <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-200344>.

57 Klaudija Kačerginaitė ir Laurynas Biekša, „Neapykantos kurstymo kvalifikavimas tarptautinėje ir nacionalinėje praktikoje“, *Jurisprudencija* 28, 2 (2021): 418.

58 „ECHR, *Valaitis v. Lithuania*, Application no. 39375/2019, 17 January 2023“, žiūrėta 2024 m. kovo 25 d., <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-222318>.

teismams nuspręsti, ar net ir į įstatymą neįrašyta socialinė grupė turi būti saugoma papildomai, savo ruožtu turi užtikrinti didesnę pažeidžiamų asmenų teisių apsaugą, o ne padaryti ją dar mažiau prieinamą. Aptarta nacionalinių ir tarptautinių teismų praktikos analizė ir jos skirtumai atskleidžia dar vieną svarbų momentą – neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų pavojingumo vertinimo problemas. Kai kurios socialinės grupės, pavyzdžiui, nagrinetu atveju išskiriamos seksualinės orientacijos pagrindu, pačių Lietuvos valstybės institucijų buvo diskriminuojamos⁵⁹, todėl jų neįtvirtinimas baudžiamajame įstatyme galėtų nulemti antrinę viktimizaciją – t. y. asmenys, priklausantys tokioms socialinėms grupėms, ne tik nukentėtų nuo neapykantos nusikaltimų ar neapykantos kurstymo, bet tokie prieš juos atlikti veiksmai atsakingų pareigūnų galbūt nebūtų įvertinti kaip pavojingi. Tai reikštų, kad aukos nesulaukia įstatymo teikiamos apsaugos, kai būtent tokio tikslo – suteikti kuo platesnę teisių apsaugą kuo platesniam pažeidžiamų socialinių grupių ratui, neįtvirtinant socialinių grupių sąrašo baudžiamajame įstatyme, būtų siekiama.

Darytina išvada, kad, baudžiamajame įstatyme įtvirtinant nebaigtinį saugomų pagrindų sąrašą, bent dalis pagrindų turėtų būti nurodyta. Tad kyla klausimas, kaip nuspręsti, kurios socialinės grupės turėtų būti paminėtos kaip galimi neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų taikiniai, sykiu nepaneigiant ar nesumenkinant kitų socialinių grupių reikšmės. Vienas iš galimų variantų – baudžiamajame įstatyme kaip saugomas įtvirtinti tas socialines grupes, kurios yra numatytos Pamatinio sprendimo (kaip svarbiausio Europos Sąjungos teisės akto neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų kontekste ir labiausiai paveiklusio nacionalinį reglamentavimą) 1 straipsnyje – tai asmenų grupės, apibūdinamos pagal rasę, odos spalvą, religiją, kilmę ar tautinę arba etninę kilmę⁶⁰. Tiesa, iš esmės analogiškos įstatymo saugomos nuo diskriminacijos socialinės grupės yra įtvirtintos ir Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, kurios 25 straipsnio 4 dalyje numatyta, kad laisvė reikšti įsitikinimus, gauti ir skleisti informaciją nesuderinama su nusikalstamais veiksmais – tautinės, rasinės, religinės ar socialinės neapykantos kurstymu⁶¹. Vis dėlto, įtvirtinus tik šias socialines grupes baudžiamajame įstatyme, kaip saugomas nuo neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų, visų pirma, būtų smarkiai susiaurintas šiuo metu galiojantis reglamentavimas, o antra, tai nevisiškai atitiktų kintantį kontekstą, t. y. dalis socialinių grupių, kurios šiuo metu dažniausiai nukenčia nuo neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kurstymo, į šį sąrašą nepatektų.

Antra galimybė yra Baudžiamajame kodekse nuo neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kurstymo kaip saugomas įtvirtinti tas socialines grupes, kurios dažniausiai nukenčia

59 EŽTT byloje Beizaras ir Levickas prieš Lietuvą (*supra note*, 56) konstatavo, jog „neapykantą kurstantys komentarai, įskaitant atvirus fizinių asmenų raginimus smurtauti prieš pareiškėjus ir apskritai homoseksualų bendruomenę, buvo paskatinti netolerantiško požiūrio į šią bendruomenę ir antra, tas pats diskriminacinis požiūris buvo pagrindinė priežastis, dėl kurios atitinkamos valdžios institucijos neįvykdė savo pozityvios pareigos veiksmingai ištirti, ar komentarai dėl pareiškėjų seksualinės orientacijos buvo neapykantos ir smurto kurstymas. Tai patvirtina, kad, menkindamos šių komentarų keliamą pavojų, valdžios institucijos mažų mažiausiai toleravo šiuos komentarus“.

60 „Tarybos pamatinis sprendimas Nr. 2008/913/TVR“, *supra note*, 16.

61 „Lietuvos Respublikos Konstitucija“, *supra note*, 2.

nuo šių nusikalstamų veikų. Informatikos ir ryšių departamento duomenimis 2023 metais nusikalstamų veikų pagal BK 170 straipsnio 1 dalį buvo užregistruota 44: 16 atvejų motyvas buvo tautybė, taip pat 16 atvejų motyvas buvo seksualinė orientacija, o 12 atvejų – kiti požymiai; pagal BK 170 straipsnio 3 dalį nusikalstamų veikų buvo užregistruota 16: 3 atvejai dėl tautybės, 9 atvejai dėl seksualinės orientacijos ir 4 atvejai dėl kitų požymių; kitų nusikalstamų veikų, galimai siekiant išreikšti neapykantą, buvo užregistruota 15: 8 atvejai dėl tautybės, 3 atvejai dėl seksualinės orientacijos ir 4 atvejai dėl tikėjimo⁶². Teoriškai galima būtų daryti išvadą, kad dažniausi pagrindai, dėl kurių yra padaromos nusikalstamos veikos, motyvuotos neapykanta, yra tautybė ir seksualinė orientacija. Tačiau, visų pirma, tokia išvada atspindi dabartinę situaciją, kuri gali labai greitai pasikeisti atsižvelgiant į visuomenės įvykius (politines, ekonomines, socialines sąlygas). Antra, matyti, kad statistiniai duomenys nėra tikslūs ir išsamūs – dalyje atvejų yra nurodomi kiti požymiai, kurie nedetalizuojami. Taigi saugomų socialinių grupių įtvirtinimas baudžiamajame įstatyme remiantis statistiniais duomenimis būtų aktualus tik laikinai ir išsamiai neatspindėtų tikrosios visuomenės padėties ir kintančio socialinio reiškinių.

Siekiant neprarasti pažangos, padarytos nuo Baudžiamojo kodekso įsigaliojimo, ir kad tos asmenų grupės, kurioms buvo suteikta platesnė teisių apsauga, galėtų visapusiai ginti savo teises, ypač atsižvelgiant į tai, kad tarptautinių teismų praktikoje ir nevalstybinių organizacijų pranešimuose konstatuojama, jog šiuo metu Lietuvos baudžiamajame kodekse įtvirtintas reguliavimas iš esmės atitinka tarptautinius standartus, geriausia būtų nemažinti baudžiamajame įstatyme įtvirtinto socialinių grupių, saugomų nuo neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų, sąrašo, t. y. palikti šiuos pagrindus: amžius, lytis, seksualinė orientacija, neįgalumas, rasė, odos spalva, tautybė, kalba, kilmė, etninė kilmė, socialinė padėtis, tikėjimas, įsitikinimai ar pažiūros. Tokią išvadą patvirtina keletas argumentų. Visų pirma, įvairios tarptautinės žmogaus teisių ir nevalstybinės organizacijos nuolat skatino Lietuvą išplėsti saugomų socialinių grupių sąrašą, net ir tada, kai Lietuvos reglamentavimas buvo papildomas vis naujais neapykantos pagrindais. Štai pavyzdžiui, 2016 metų Europos komisijos kovai su rasizmu ir netolerancija ataskaitoje apie Lietuvą valdžios institucijoms buvo rekomenduota įtraukti odos spalvą į išvardytų pagrindų sąrašą BK 60, 169 ir 170 straipsniuose⁶³; ta pati komisija lygiai tais pačiais metais atkreipė dėmesį ir į lytinės tapatybės požymio trūkumą Lietuvos baudžiamajame kodekse⁶⁴, negana to, rekomendavo į diskriminacijos požymių sąrašą įtraukti ir pilietybę⁶⁵. Akivaizdu, kad, sumažinus šiuo metu BK įtvirtintą saugomų socialinių grupių sąrašą, Lietuvos įstatymų leidėjas ne tik nebūtų

62 „Nusikalstamumo ir ikiteisminių tyrimų statistika“, Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos, žiūrėta 2024 m. kovo 27 d., <https://www.ird.lt/paslaugos/ataskaitos-1/nusikalstamumo-ir-ikiteisminių-tyrimu-statistika-1?year=2021&period=1-12&group=163>.

63 Murauskienė, *supra note*, 46: 15.

64 „ECRI ataskaita apie Lietuvą. Penktasis stebėsenos etapas“, žiūrėta 2024 m. balandžio 28 d., <https://rm.coe.int/fifth-report-on-lithuania-lithuanian-translation-/16808b587d>.

65 Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad šiuo metu galiojantis Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymas taip pat numato pilietybę kaip galimą diskriminacijos požymį.

įvertintas teigiamai įvairių žmogaus teises ginančių tiek tarptautinių, tiek nacionalinių organizacijų, tačiau net galėtų kilti klausimas, ar nacionalinis reguliavimas atitinka priimtus tarptautinius išpareigojimus. Antra, užsienio valstybių mokslininkai dažnai itin išsamų saugomų socialinių grupių sąrašą prilygina tinkamam ir sektinam įstatymų leidybos pavyzdžiui. 2024 m. balandžio 12 d. vykusioje mokslinėje-praktinėje konferencijoje „Europinės ir nacionalinės baudžiamosios politikos tendencijos ir iššūkiai“ lenkų mokslininkas dr. Maciej Duda, skaitydamas pranešimą apie neapykantos nusikaltimus Lenkijoje, palygino Lenkijos ir Lietuvos nacionalinį reglamentavimą ir padarė išvadą, kad Lietuvos nacionalinis reglamentavimas neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų srityje yra geresnis būtent dėl tos priežasties, kad Lietuvos BK yra įtvirtintas daug išsamesnis saugomų socialinių grupių sąrašas negu Lenkijoje⁶⁶. Tai leidžia daryti išvadą, kad ir kitų valstybių doktrinoje išsamus neapykantos pagrindų sąrašas yra laikomas tinkamu būdu užtikrinti įvairių socialinių grupių, kurios yra labiausiai pažeidžiamos ir kurioms reikia papildomos įstatymo apsaugos, teisėtus interesus. Galiausiai, jeigu būtų susiaurintas dabar galiojantiame BK įtvirtintas saugomų socialinių pagrindų sąrašas, nesama objektyvių mokslinių argumentų, kurie sudarytų pagrindą nuspręsti, kad vienos socialinės grupės yra mažiau reikšmingos už kitas ar vienoms socialinėms grupėms labiau reikia įstatymo teikiamos jų teisių apsaugos neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų kontekste negu kitoms⁶⁷.

Stiekiant užtikrinti maksimalią visų labiau pažeidžiamų ir jautrių socialinių grupių apsaugą, įstatymų leidėjui rekomenduotina šį sąrašą išplėsti ne konkrečiomis naujomis saugotinomis grupėmis, o įtvirtinti šio sąrašo nebaigtinumą – BK 60 straipsnio 1 dalies 12 punkte, 129 straipsnio 2 dalies 13 punkte, 135 straipsnio 2 dalies 13 punkte, 138 straipsnio 2 dalies 13 punkte, 169 ir 170 straipsniuose grupiškumo kriterijų sąrašą užbaigti formuluote „arba kitų socialiai reikšmingų asmens savybių“, t. y. sudaryti sąlygas, kad teismai, kaskart nagrinėdami bylas, įvertintų visas reikšmingas aplinkybes ir aktualias teisės aktuose ir teismų praktikoje įtvirtintas gaires, galėtų nuspręsti, kad ir kitoms socialinėms grupėms priklausantys asmenys taip pat gali būti laikomi nukentėjusiais nuo neapykantos nusikaltimų ar neapykantos kurstymo.

Išvados

1. Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse įtvirtintas reglamentavimas atitinka tarptautinius ir Europos Sąjungos teisės aktus tiek, kiek jame yra numatyta ir įtvirtinta galimybė už neapykantos nusikaltimus ir neapykantos kalbą taikyti baudžiamąją atsakomybę. Tiek, kiek tai yra susiję su skirtingų socialinių grupių apsaugos

66 2024 m. balandžio 12 d. vykusioje mokslinėje-praktinėje konferencijoje „Europinės ir nacionalinės baudžiamosios politikos tendencijos ir iššūkiai“ mokslininkas dr. Maciej Duda skaitė pranešimą „Hate Crimes in Poland. Legal and Criminological Aspects“.

67 Tam, kad būtų galima padaryti tokią išvadą, reikėtų atlikti atskirą itin išsamų tyrimą, pirmiausia gilinantis į atskirų neapykantos pagrindų turinį ir peržiūrint, ar vieni nedengia kitų.

įtvirtinimu, reglamentavimas tik iš dalies atitinka tarptautinius įsipareigojimus. Ne visos pažeidžiamos socialinės grupės yra įtvirtintos Baudžiamajame kodekse kaip saugomos nuo neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos, o pačiame įstatyme numatytas sąrašas yra baigtinis, t. y. net jei tam tikros socialinės grupės, kurios yra pažeidžiamos ir joms reikia įstatymo teikiamos apsaugos, nukentėtų nuo neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų, jos nebūtų baudžiamojo įstatymo ginamos.

2. Sudarant galimybę teismams nuspręsti, ar asmuo, priklausantis įstatyme neįtvirtintai socialinei grupei, galėtų būti pripažintas nukentėjusiuoju nuo neapykantos nusikaltimo ar neapykantos kalbos, turėtų būti atsižvelgiama į esminius kriterijus, kurie geriausiai apibūdina neapykanta motyvuotas nusikalstamas veikas: 1) tokios nusikalstamos veikos yra grindžiamos išankstinėmis nuostatomis (šališkumu), diskriminaciniu požiūriu, stereotipais; 2) kaltininkas veikia vedinas neapykantos, kuri yra nukreipta ne į konkretų asmenį, o į jo priklausymą marginalizuotai grupei, išsiskiriančiai tam tikra savybe; 3) aukas išskiriančios savybės sudaro jų tapatybę, apibrėžia identitetą ir negali būti lengvai pakeistos arba apskritai yra prigimtinės ir nekeičiamos; 4) dėl minėtos savybės tarp asmens ir grupės, kuriai jis priklauso, bei likusios visuomenės dalies yra susiklostę įtempti (konfliktiniai) santykiai.
3. Siekiant užtikrinti pasiektą pažangą, taip pat garantuoti optimalią pažeidžiamų socialinių grupių teisių apsaugą neapykanta motyvuotų nusikalstamų veikų kontekste, yra būtina suteikti galimybę teismams pripažinti nukentėjusiais nuo neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kurstymo asmenis, priklausančius socialinėms grupėms, kurios nėra įvardytos baudžiamajame įstatyme. Šiam siekiui įgyvendinti Baudžiamojo kodekso 60 straipsnio 1 dalies 12 punkte, 129 straipsnio 2 dalies 13 punkte, 135 straipsnio 2 dalies 13 punkte, 138 straipsnio 2 dalies 13 punkte, 169 ir 170 straipsniuose turi būti įtvirtintas nebaigtinis saugomų socialinių grupių sąrašas, t. y. kaip saugomus būtina numatyti dabar galiojančiame Baudžiamajame kodekse jau įtvirtintus pagrindus: amžius, lytis, seksualinė orientacija, neįgalumas, rasė, odos spalva, tautybė, kalba, kilmė, etninė kilmė, socialinė padėtis, tikėjimas, įsitikinimai ar pažiūros, o grupiškumo kriterijų sąrašą užbaigti formuluote „arba kitų socialiai reikšmingų asmens savybių“. Toks teisinis reglamentavimas atvertų kelią ne keisti įstatymą pagal kaskart besikeičiantį socialinį kontekstą, o leistų bendrosios kompetencijos teismams patiems įvertinti konkrečios situacijos reikšmingumą ir pavojingumą.

THE PROBLEM OF REGULATING SOCIAL GROUPS IN THE CONTEXT OF HATE-MOTIVATED CRIMINAL ACTS

Simona Venskutė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *This article analyzes the concept of a social group protected from hate speech and hate crimes. The research discusses changes in international regulation and their influence on the national establishment of the relevant criminal acts in the Criminal Code of the Republic of Lithuania. The aim is to answer the following question: On what grounds should the social groups that should be most strongly protected in the context of hate-motivated criminal acts be distinguished, and what scope of discretionary freedom to decide this issue should be given to courts of general competence? The author seeks not only to compare the legal regulation in Lithuania with that established in other European Union countries, but also to provide the most suitable option for a legal regulation that would ensure the broad protection of the rights of social groups that may suffer from discrimination and prejudice or become the victims of hate-motivated attacks. Lithuanian and international legal acts, the relevant legal doctrine, and court practice are analyzed in the article.*

Keywords: *social group; hate crimes; hate speech; equality; prohibition of discrimination.*

Simona Venskutė, Mykolas Romeris universiteto Teisės mokyklos Baudžiamosios teisės ir proceso instituto doktorantė. Mokslinių tyrimų kryptys: neapykantos nusikaltimai, neapykantos kalba, baudžiamoji teisė.

Simona Venskutė, PhD candidate at the Institute of Criminal Law and Procedure at the Law School at Mykolas Romeris University. Research interests: hate crimes, hate speech, criminal law.